

**PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH
OŁTARZA GŁÓWNEGO
WRAZ Z OBRAZAMI
W KOŚCIELE PW. ŚW. BARBARY W KRAMARZEWIE**

Opracowała:

**mgr Marta Gościcka – dyplomowany konserwator
malarstwa i rzeźby polichromowanej**

Warszawa 2023

1. DANE O OBIEKCIE

ołtarz: Nr inw. B - 378

rzeźba św. Piotr: B-258/2 z 14.09.1971 r.

rzeźba św. Paweł: B-258/3 z 14.09.1971 r.

RODZAJ: ołtarz główny drewniany polichromowany i złożony

DATOWANIE: ołtarz - 4 ćw. XVIII w.,
antependium - kon. XIX w.,
rzeźby ok. 1740 r.,

STYL: barok klasycystyczny

POCHODZENIE: Kościół rzymsko-katolicki pw. św. Barbary w Kramarzewie
(przeniesiony z Radziłowa, woj. podlaskie)

WYMIARY: wys. ok. 6,5 m

TECHNIKA: drewno rzeźbione i polichromowane

WCZEŚNIEJSZE KONSERWACJE: tak

WCZEŚNIEJSZE DOKUMENTACJE:

OPIS: Ołtarz jednoosiowy z nasadą i bramkami po bokach. Na bramkach rzeźby św. Piotra i Pawła. Tabernakulum szafkowe, wieloboczne, z półkoliście zamkniętymi wnękami. Ponad gzymsem zakończone złożonym, ażurowym ornamentem roślinnym z ażurowym krzyżem. Antependium z płycinami, w których jest malowany kielich z gronami i kłosami oraz dwoma gołąbkami, na krańcach rozety. Nastawa ołtarzowa flankowana kolumnami - po trzy z każdej strony. Zakończone złożonymi kapitelami, na nich oparte profilowane łamane gzymсы. W retabulum obraz "Św. Anna nauczająca Marię", ujęty w prostokątną, profilowaną ramę. Nasada wyższa, flankowana pilastrami. Między nimi w owalnej ramie obraz "Św. Barbara". Ołtarz zwieńczony falistym, wolutowym gzymsem, ozdobionym rozetami i akantem.

2. ŹRÓDŁA ARCHIWALNE:

Karty zabytków z 1963 r. (W. Kochanowski), z 1978 r. (R. Juraszowa)

3. STAN ZACHOWANIA

Stan zachowania ołtarza jest bardzo zły. Powierzchnia drewna i wszystkich elementów malowanych została przemalowana farbami olejnymi pokrywając wszystkie ubytki drewna i zalewając formę snycerki. Nierówności farby są mocno widoczne w świetle naturalnym i bocznym.

Stan drewna konstrukcyjnego jest alarmujący. Na wszystkich elementach widoczne są ślady żerowania owadów w postaci otworów oraz osypującego się drewna. Łączenia konstrukcyjne są rozeschnięte, przez co powstały spore szczeliny. Snycerka jest połamana, rzeźbom brakuje atrybutów.

Powierzchnia malarska i złocona ołtarza jest mocno zakurzona i zabrodzona. Farba zmatowiała i przybrała szarawy wygląd. W wielu miejscach jest mocno spękana wraz z gruntami. Na rzeźbach łuszczy się całymi płatami i ma tendencje do odpadania.

Złocenia wykonane są nieszlachetnymi metalami, obecnie mocno poprzecierane i zmatowiały. Pod nimi widoczne są oryginalne zocenia wykonane złotem płatkowym na pulmentach. Ich stan jest bardzo zły, miejscami zachowane szczątkowo.

Zwieńczenie ołtarza głównego. Widoczne spękania i rozeschnięcia się połączeń stolarskich oraz zabrudzenia polichromii i wtórnej pozłoty.

Górny fragment ołtarza głównego. Widoczne spękania i rozeschnięcia się połączeń stolarskich oraz ułamania gzymsów. Warstwa malarska w całości przemalowana, złocenia pokryte szlag metal.

Lewa strona ołtarza głównego. Widoczne rozeschnięcia się połączeń stolarskich oraz zabrudzenia polichromii i wtórnej pozłoty.

Fragment architektury ołtarza. Widoczne rozeschnięcia się połączeń stolarskich oraz liczne przemalowania farbami olejnymi w kolorach zielony, brązowy, błękitny na najstarszym opracowaniu bieli na gruncie.

Dolny cokół ołtarza głównego. Widoczne rozległe ubytki do podłoża drewnianego oraz przemalowania formy farbami olejnymi

Rzeźba św. Pawła, lewa strona ołtarza głównego. Brak atrybutów świętego, w tym miecza. Widoczne złuszczenia farby olejnej na szacie oraz silne zabrudzenia powierzchniowe.

Rzeźba św. Piotra, prawa strona ołtarza głównego. Widoczne złuszczenia farby olejnej na szacie oraz silne zabrudzenia powierzchniowe, podstawa pęknięta

4. CEL PRAC I ZALECENIA KONSERWATORSKIE

Najważniejszym celem prac jest powstrzymanie procesu destrukcji ołtarza. Należy powstrzymać degradację drewna powodowaną przez aktywne żerowanie ksylofagów. Konieczny jest zabieg dezynsekcji. Zaleca się wykonać impregnację osłabionych strukturalnie fragmentów snycerki ołtarza i rzeźb. Zniszczone fragmenty snycerki rzeźb i aplikacji należy zrekonstruować w odpowiednio dobranym i wysezonowanym drewnie oraz uzupełnić atrybuty św. Piotra i Pawła.

Ważne jest również poprawienie estetyki ołtarza. Widoczne obecnie olejne przemalowania położone są w bardzo grubej warstwie, zalewając formę rzeźbień oraz ubytki w drewnie. Kolorystyka jest błędna, zmieniająca się przez lata. W oparciu o odkrywki oraz przeprowadzone badania technologiczne należy przywrócić na ołtarzu najstarsze opracowanie kolorystyczne, usuwając wszystkie nawarstwienia.

Na poszczególnych elementach ołtarza, aplikacjach i gzymsach zachowały się pierwotne złocenia na pulmentach. Obecnie pokryte są nieszlachetnymi metalami, które należy usunąć i wykonać rekonstrukcję złocień złotem płatkowym.

5. PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH

ARCHITEKTURA OŁTARZA, RZEŹBY OŁTARZOWE

1. Wykonanie dokumentacji fotograficznej i opisowej stanu zachowania ołtarza.
2. Demontaż obrazu, rzeźb, aplikacji i ruchomych części ołtarza – transport do pracowni konserwatorskiej.
3. Wykonanie prób (mechanicznych i chemicznych) na usuwanie wtórnych warstw przemalowań olejnych z poszczególnych elementów ołtarza (zaleca się usunięcie wtórnej warstwy malarskiej).
4. Oczyszczenie ołtarza i rzeźb z przemalowań opracowaną wcześniej metodą (mechanicznie skalpelami, skrobakami oraz chemicznie np. mieszanką rozpuszczalnikową, żelami typu V33).
5. Oczyszczenie powierzchni złoczonych, usunięcie wtórnych pozłot (chemicznie np. acetonem, żelazem typu V33 oraz mechanicznie).
6. Oczyszczenie powierzchni drewna konstrukcji ołtarza z brudu i kurzu (chemicznie środkami powierzchniowo-czynnymi np. rozpuszczalnik C2000).
7. Dezynsekcja elementów ołtarza preparatem biobójczym (Altax, Remmers, Per-xil).
8. Impregnacja strukturalna drewna przy użyciu profesjonalnego impregnatu do obiektów zabytkowych (np. Hekol L50, Remmers PU-Holzverfestigung).
9. Oczyszczenie powierzchni drewna z impregnatu (chemicznie) i pozostawienie do odparowania rozpuszczalnika i zsięgnięcia żywicy na przynajmniej dwa tygodnie.
10. Oczyszczenie ewentualnych elementów metalowych konstrukcji ołtarza z produktów korozji – mechanicznie.
11. Zabezpieczenie elementów metalowych inhibitorem korozji (Tanina, Paraloid B48N).
12. Sklejenie popękanych, rozklejonych elementów ołtarza (klejem dedykowanym do konserwacji obiektów zabytkowych na podłożu drewnianym – np. PVA typu wikol lub klej poliuretanowy).
13. Zrekonstruowanie brakujących elementów snycerskich w odpowiednio dobranym drewnie.
14. Wypełnienie ubytków drewna flekami z odpowiednio dobranego drewna, a drobnych

ubytków kitem drewnopodobnym (np. kit do drewna Syntilor lub Araldit 36 lub 427 HV).

15. Uzupełnienie i rekonstrukcja zapraw w ubytkach (np. kitem i gruntem kredowo-klejowym, akrylowym kitem Modostuc Gibon).
16. Uzupełnienie pulmentów pod złocenia, dostosowując jego kolor do odstąpiętego koloru pulmentu oczyszczonych złocień.
19. Wykonanie uzupełnień i miejscowych rekonstrukcji złocień 9złoto w płatkach dukatowe, proszki złote mineralne).
20. Wykonanie retuszu polichromii farbami temperowymi i akrylowymi z dodatkiem spoiwa akrylowego (Primal AC 33).
21. Zabezpieczenie powierzchni polichromowanych werniksem stabilizowanym.
22. Położenie warstwy wykończeniowej (np. wosk w paście i polerowany).
23. Montaż wszystkich elementów ołtarza w kościele.
24. Wykonanie dokumentacji gromadzącej dane z całości prac konserwatorskich.

Fragment tabernakulum. W odkrywce wykonanej w warstwie szlag metalu widoczne najstarsze złocenia na pulmencie.

Fragment architektury ołtarza z odkrywką schodkową w warstwach wtórnych przemalowań. W najstarszej warstwie odkryto mocno spękaną biel na gruncie.

Fragment architektury ołtarza. W spękaniach ołtarza widoczne starsze opracowania kolorystyczne

1. DANE O OBIEKCIE

obraz: Nr inw. B - 378 poz. 1 z dnia
11.12.2018 r.

RODZAJ: obraz ołtarzowy na
płótnie
TEMAT: "Św. Anna nauczająca
Marię"
AUTOR: nieznany
DATOWANIE: kon. XIX w.
STYL: eklektyzm
POCHODZENIE: pole główne ołtarza
głównego w kościele rzymsko-katolickim
pw. św. Barbary w Kra-
marzewie (przeniesiony z Radziłowa, pow.
białostocki, woj. pod-
laskie)
WYMIARY: ok. 160x110 cm
TECHNIKA: olej na płótnie
WCZEŚNIEJSZE KONSERWACJE: tak
WCZEŚNIEJSZE DOKUMENTACJE: brak

OPIS: Obraz w formie prostokąta, ujęty w profilowaną, złożoną ramę. Na pierwszym planie siedzi Św. Anna, ubrana w oliwkową suknię i biały welon. Przez kolana ma przerzuconą różową draperię, lewą ręką obejmuje stojącą dziewczynkę. Maria ubrana jest w białą suknię, ręce ma skrzyżowane na piersi. Patrzy na św. Annę. Z prawej strony znajduje się białony pulpit a na nim ustawiony lichtarz, wazon i rozwinięty foliał. W górze z lewej strony podwieszona brunatna draperia. U góry widoczne chmury i dwa anioły pochylone nad Anną i Marią, w błękitnych, rozwianym draperiach.

2. ŹRÓDŁA ARCHIWALNE:

Karta zabytków z 1978 r. (R. Juraszowa)

3. STAN ZACHOWANIA I PRZYCZYNY ZNISZCZEŃ

Obraz jest prawdopodobnie zdublowany na nowe płótno. Warstwa malarska jest silnie zabrudzona. Werniksy, którymi została zabezpieczona silnie zszarzały i zmatowiły się, miejscami zaślepy. Na błękitnym płaszczu Marii oraz w partii brązów, warstwa malarska jest silnie spękana i zmarszczona. Najbardziej prawdopodobnie są to zniszczenia technologiczne, powstałe na skutek użycia przez malarza asfaltów lub bituminów jako farb. Na obrazie widoczne są także zmienione kolorystycznie punktowania, np. w partii karnacji aniołów. Punktowania wraz z werniksem zaślepy zapewne pod wpływem wysokiej wilgotności i niskich temperatur panujących w kościele i zakłócają obecnie odbiór oryginalnej kompozycji. Powierzchnia obrazu jest brudna i zaplamiona.

4. ZAŁOŻENIA KONSERWATORSKIE I CEL PRAC

Celem planowanych prac konserwatorskich jest powstrzymanie procesów destrukcyjnych, zabezpieczenie obrazu przed zniszczeniami oraz przywrócenie mu walorów estetycznych. Konieczne jest usunięcie pociemniałych i zmatowiałych werniksów oraz zmienionych retuszy. Należy uzupełnić ubytki zaprawy stosując odpowiedni kolor i fakturę kitów. Zaleca się wykonanie retuszu naśladowczego w ramach ubytków warstwy malarskiej.

Brak możliwości obejrzenia odwrocia obrazu nie daje pewności co do stanu zachowania krosien. Możliwe że konieczna będzie wymiana krosien.

5. PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH

1. Demontaż obrazu z ołtarza i przewiezienie do pracowni konserwatorskiej.
2. Wykonanie dokumentacji fotograficznej i opisowej przed konserwacją (zdjęcia Vis, UV).
3. Dokładne odkurzenie lica i odwrocia obrazu.
4. Ewentualne zdjęcie obrazu z krosien.
5. Wykonanie odkrywek i prób usuwania zmatowiałych werniksów i zmienionych retuszy. Po równanie skuteczności usuwania wtórnych nawarstwień metodą mechaniczną (skalpele) i metodą chemiczną (kompozycje rozpuszczalników). Ostateczna decyzja o sposobie usuwania nawarstwień powinna zostać podjęta po przeprowadzeniu prób.
6. Dokładne oczyszczenie płótna obrazu od odwrocia (mechanicznie, odkurzając).
7. Oczyszczenie powierzchni warstwy malarskiej z brudu (chemicznie, środkami powierzchniowo czynnymi, np. C2000.)
8. Usunięcie z lica pożółkłego werniksu i zmienionych kolorystycznie retuszy, ewentualnych przemalowań kompozycji (wg wcześniej opracowanej metody w wyniku prób rozpuszczalnikowych).
9. Ustalenie stanu zachowania płótna dublażowego, oczyszczenie go i wykonanie ewentualnych napraw lub przygotowanie nowego płótna dublażowego.
10. Oczyszczenie i dezynfekcja wtórnego krosna, ewentualna wymiana na nowe.
11. Nabicie obrazu na krosno (zabezpieczone bejcą z dodatkiem preparatu o działaniu biobójczym) i odpowiednie naprężenie.
12. Wykonanie uzupełnień zaprawy kitem emulsyjnym o kolorze i fakturze identycznej z zaprawą oryginalną (np. kit syntetyczny IModostuc, kit kredowo-klejowy).
13. Zabezpieczenie warstwy malarskiej werniksem pośrednim retuszarskim stabilnym w czasie i w pełni odwracalnym.
14. Wykonanie retuszy warstwy malarskiej naśladowczo do oryginału (profesjonalnymi farbami stosowanymi w konserwacji, np. podkład akwarelowy, farby olejno-żywiczne).
15. Zabezpieczenie lica półmatowym werniksem końcowym, stabilnym w czasie i w pełni odwracalnym.
16. Montaż obrazu w ołtarzu.
17. Wykonanie dokumentacji fotograficznej i opisowej końcowej.

1. DANE O OBIEKCIE

obraz: Nr inw. B - 258/1 z dnia
14.09.1971 r.

RODZAJ: obraz ołtarzowy na płótnie
TEMAT: "Św. Barbara"
AUTOR: nieznany
DATOWANIE: kon. XVIII w.
STYL: historyzm barokowy
POCHODZENIE: zwieńczenie ołtarza głównego w kościele rzymsko-katolickim pw. św. Barbary w Kramarzewie (przeniesiony z Radziłowa, pow. białostocki, woj. podlaskie)
WYMIARY: owalny, ok. 100 x 0,7 cm
TECHNIKA: olej na płótnie
WCZEŚNIEJSZE KONSERWACJE: tak
WCZEŚNIEJSZE DOKUMENTACJE: brak

OPIS: Obraz w formie owalnej, ujęty w profilowaną, złożoną ramę. Na pierwszym planie stoi św. Barbara w ujęciu 3/4 na tle pejzażu. Ubrana jest w białą suknię ze złotą lamówką przy dekolcie a na ramiona ma zarzucony czerwony płaszcz. Wzrok ma uniesiony ku górze. W prawej ręce trzyma opuszczony miecz, lewą przyciska do piersi. Z prawej strony obrazu widać malowaną wieżę, z lewej złoty kielich stojący na stoliku.

2. ŹRÓDŁA ARCHIWALNE:

Karta zabytków z 1963 r. (W. Kochanowski)

3. STAN ZACHOWANIA I PRZYCZYNY ZNISZCZEŃ

Obraz jest w bardzo złym stanie. Warstwa malarska jest silnie zabrudzona i splekana. Na całej powierzchni lica widoczne są liczne przetarcia do gruntu. Po środku na szacie widoczny ubytek. Werniks silnie pożółkł, zmatowił się, miejscami zaślepił. Zażółcony werniks zmienił kolorystycznie kolorystykę kompozycji co widoczne jest szczególnie w partiach jaśniejszych. Powierzchnia obrazu jest brudna i miejscami poplamiona odchodami ptaków.

4. ZAŁOŻENIA KONSERWATORSKIE I CEL PRAC

Celem planowanych prac konserwatorskich jest powstrzymanie procesów destrukcyjnych, zabezpieczenie obrazu przed zniszczeniami oraz przywrócenie mu walorów estetycznych. Konieczne jest usunięcie pożółkłego werniksu oraz odsłonięcie oryginalnej kolorystyki obrazu. Należy skonsolidować kruchą warstwę malarską wraz z gruntami oraz podjąć decyzję o ewentualnym dublażu. Ubytki zaprawy powinny być uzupełnione elastycznym kitem, stosując odpowiedni kolor i fakturę kitów. Zaleca się wykonanie retuszu naśladowczego w ramach ubytków warstwy malarskiej. Brak możliwości obejrzenia odwrocia obrazu nie daje pewności co do stanu zachowania krosien. Możliwe że konieczna będzie wymiana krosien na nowe.

5. PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH

1. Demontaż obrazu z ołtarza i przewiezienie do pracowni konserwatorskiej.
2. Wykonanie dokumentacji fotograficznej i opisowej przed konserwacją (zdjęcia Vis, UV).
3. Dokładne odkurzenie lica i odwrocia obrazu.
4. Zdjęcie obrazu z krosien.
5. Wykonanie odkrywek i prób usuwania werniksów i zmienionych retuszy. Porównanie skuteczności usuwania wtórnych nawarstwień metodą mechaniczną (skalpele) i metodą chemiczną (kompozycje rozpuszczalników). Ostateczna decyzja o sposobie usuwania nawarstwień powinna zostać podjęta po przeprowadzeniu prób.
6. Dokładne oczyszczenie płótna obrazu od odwrocia (mechanicznie, odkurzając).
7. Oczyszczenie powierzchni warstwy malarskiej z brudu (chemicznie, środkami powierzchniowo czynnymi, np. C2000.)
8. Usunięcie z lica pożółkłego werniksu i zmienionych kolorystycznie retuszy (wg wcześniej opracowanej metody w wyniku prób rozpuszczalnikowych).
9. Ustalenie stanu zachowania płótna, oczyszczenie go i wykonanie ewentualnych napraw.
10. Ewentualny dublaż obrazu na stole niskociśnieniowym (jako spoiwa dublazowego zaleca użyć się żywicy akrylowej Beva 371).
10. Oczyszczenie i dezynfekcja wtórnego krosna, ewentualna wymiana na nowe.
11. Nabicie obrazu na krosno (zabezpieczone bejcą z dodatkiem preparatu o działaniu biobójczym) i odpowiednie naprężenie.
12. Wykonanie uzupełnień zaprawy kitem emulsyjnym o kolorze i fakturze identycznej z zaprawą oryginalną (np. kit syntetyczny IModostuc, kit kredowo-klejowy).
13. Zabezpieczenie warstwy malarskiej werniksem pośrednim retuszerskim stabilnym w czasie i w pełni odwracalnym.
14. Wykonanie retuszy warstwy malarskiej naśladowczo do oryginału (profesjonalnymi farbami stosowanymi w konserwacji, np. podkład akwarelowy, farby olejno-żywiczne).
15. Zabezpieczenie lica półmatowym werniksem końcowym, stabilnym w czasie i w pełni odwracalnym.
16. Montaż obrazu w ołtarzu.
17. Wykonanie dokumentacji fotograficznej i opisowej końcowej.